

भारतीय रिज़र्व बँक
RESERVE BANK OF INDIA
www.rbi.org.in

आर.बी.आय/२०१३-१४/१७

आरपीसीडी सीओ आरआरबी.बीसी.क्र. ७/०३.०५.३३/२०१३-१४

जुलै १, २०१३

अध्यक्ष
प्रादेशिक ग्रामीण बँका

महोदय,

प्राधान्य क्षेत्राला कर्जपुरवठा - महापरिपत्रक

प्राधान्य क्षेत्राला कर्जपुरवठा करण्याबाबत रिज़र्व बँकेने बँकांना वेळोवेळी अनेक मार्गदर्शक तत्वे/ सूचना/आदेश दिलेले आहेत. याबाबतच्या सर्व चालू सूचना एकाच ठिकाणी उपलब्ध व्हाव्यात म्हणून या विषयावरील सर्व मार्गदर्शक तत्वे/सूचना/आदेश एकत्र करून एक मुख्य परिपत्रक तयार केले आहे. या परिपत्रकात सदर विषयाच्या ३० जून २०१३ पर्यंतच्या सर्व सूचना सूचीत दर्शवल्या प्रमाणे अद्यतन केल्या आहेत.

२. कृपया आमच्या प्रादेशिक कार्यालयाला पोच द्यावी.

आपला विश्वासू

(ए. उद्गाता)
प्रधान मुख्य महाव्यवस्थापक

सहपत्र :- वरील प्रमाणे.

ग्रामीण योजना आणि कर्ज विभाग, केंद्रीय कार्यालय, १०वा मजला, केंद्रीय कार्यालय ईमारत, शहीद भगतसिंग मार्ग, पोस्ट बॉक्स क्र. १००१४, मुंबई - ४०० ००१/ दुरध्वनी क्र. - ९१-२२-२२६०१०००/फॅक्स क्र.९१-२२-२२६२९०११/२२६१०९४३/२२६१०९४८ ईमेल : cgmicrpcd@rbi.org.in

सावधानतेचा इशारा : बँक खात्याचा तपशील पासवर्ड ह्यासारखी वैयक्तिक माहिती मागविण्याबाबत, आरबीआय, कधीही ईमेलस, एसएमएस पाठवत नाही किंवा फोन ही करत नाही. आरबीआय, कोणाचा निधी ठेवून घेत नाही किंवा देऊ करत नाही. कृपया या प्रकारच्या कोणत्याही ऑफर्सना प्रतिसाद देऊ नका.

प्राधान्य क्षेत्राला कर्जपुरवठा पार्श्वभूमी

राष्ट्रीय क्रेडिट कारुन्सीलच्या जुलै १९६८ मध्ये झालेल्या बैठकीमध्ये असे ठरले की वाणिज्य बँकांनी प्राधान्य क्षेत्राला म्हणजेच शेतकी व लघुउद्योग यांना अर्थसहाय्य करण्यावर जोर द्यावा. रिझर्व बँकेने मे १९७१ मध्ये प्राधान्य क्षेत्रांना कर्जपुरवठा यावरील एक अभ्यास गट स्थापला होता, त्याच्या अहवालानुसार प्राधान्य गटाचे वर्णन नंतर १९७२ मध्ये नंतर ठरवण्यात आले. या अहवालाच्या आधारे प्राधान्य क्षेत्राला केलेल्या कर्जपुरवठ्याच्या अहवालाचे स्वरूप रिझर्व बँकेने वाणिज्य बँकांसाठी विहित केले व या विषयात प्राधान्य क्षेत्रात वेगवेगळ्या गटांमध्ये सामील करण्याच्या गोष्टी ठरवण्याच्या बाबत मार्गदर्शक तत्वे घालून दिली. प्राधान्य क्षेत्राला कर्ज पुरवठा करण्याबाबत विशिष्ट असे काही उद्दिष्ट ठरवले नव्हते, तरीही नोव्हेंबर १९७४ मध्ये वाणिज्य बँकांना असा आदेश दिला गेला की त्यांनी मार्च १९७९ पर्यंत प्राधान्य क्षेत्राचा कर्ज पुरवठा त्यांच्या एकूण कर्जपुरवठ्यापैकी ३३.३३% पर्यंत वाढवावा.

मार्च १९८० मध्ये केंद्रीय अर्थमंत्र्यांबरोबर सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांच्या मुख्य कार्यकारी अधिकाऱ्यांची बैठक झाली त्यामध्ये असे ठरले की बँकांनी त्यांच्या कर्जपुरवठ्यापैकी प्राधान्य क्षेत्रातील कर्जपुरवठ्याची टक्केवारी मार्च १९८५ पर्यंत ४०% इतकी वाढवावी. प्राधान्य क्षेत्राला कर्जपुरवठा करण्याच्या पद्धतीची अंमलबजावणी व बँकांनी २० कलमी आर्थिक कार्यक्रमाची करण्याची अंमलबजावणी यासाठी (डॉ. के. एस. कृष्णस्वामी) यांच्या अध्यक्षतेखाली गठीत केलेल्या अभ्यास गटाच्या शिफारसीनुसार सर्व व्यापारी बँकांना १९८५ पर्यंत प्राधान्य क्षेत्राला देण्याचे उद्दिष्ट एकूण बँक कर्जाच्या ४०% इतके करावे असे ठरले. प्राधान्य क्षेत्रातील शेती व दुर्बल घटकांना उपउद्दिष्ट ठरवून दिली आहेत. त्यानंतर प्राधान्य घटकांच्या व्याप्तीमध्ये अनेक बदल झाले आहेत तसेच निरनिराळ्या बँकांच्या गटाला व उपघटकांना ठरवून दिलेल्या उपउद्दिष्टांमध्येही बदल झाले आहेत.

प्रादेशिक ग्रामीण बँका (आर आर बी)

सुरुवातीला, छोटे व सीमांत शेतकरी, भूमिहीन मजूर, ग्रामीण कारागीर, आणि समाजातील दुर्बल घटक असलेल्या टारगेट गटालाच कर्ज देण्याची परवानगी आरआरबींना दिली गेली होती. त्यानंतर, त्यांच्या एक वर्षातील वाढीव कर्जाच्या ६०% रक्कम टारगेट गटात नसलेल्या कर्जदारांना देण्याची परवानगी देण्यात आली.

पुनरावलोकन केल्यानंतर, असे ठरविण्यात आले की, १ एप्रिल १९९७ पासून सुरु होणा-या आर्थिक वर्षापासून, आरआरबीद्वारा प्राधान्य क्षेत्रातील कर्जदारांना दिलेल्या अग्रिम राशी ह्या, वाणिज्य बँकांप्रमाणेच, त्यांच्या आऊटस्टँडिंग अग्रिम राशीच्या ६०% एवढ्या असाव्यात. ह्या ४०% च्या सर्वसमावेशक उद्दिष्टामध्ये, समाजाच्या दुर्बल घटकांना दिल्या जाणा-या अग्रिम राशी, त्यांच्या प्राधान्य क्षेत्रातील अग्रिम राशीच्या २५% (म्हणजे एकूण आऊटस्टँडिंग अग्रिम राशीच्या १०%) असाव्यात.

आरआरबीद्वारा प्राधान्य क्षेत्रांना कर्ज देण्यासाठी असलेल्या विहित मर्यादांच्या तुलनेत साध्य केलेल्या स्तरांचे, ऑगस्ट ६, २०१२ रोजी झालेल्या, एस्टिमेट कमिटी ऑफ पार्लमेंटच्या सभेत पुनरावलोकन करण्यात आले. प्राधान्य क्षेत्राखालील घटकांना अधिकतर कर्ज देण्यासाठी असे ठरविण्यात आले की, आरआरबींनी त्यांच्या आऊटस्टँडिंग उद्दिष्टांच्या ४०% एवजी ६०% एवढे उद्दिष्ट साध्य करावे. ह्याशिवाय, प्राधान्य क्षेत्रासाठीच्या एकूण अग्रिम राशीपैकी किमान २५% (म्हणजे एकूण अग्रिम राशीच्या १५%) एवढी रक्कम समाजाच्या दुर्बल घटकाला अग्रिम राशी म्हणून देणे आवश्यक आहे. ही सुधारित उद्दिष्टे २००३-०४ सालापासून जारी करण्यात आली.

प्राधान्य क्षेत्रातील कर्जासाठी अंतर्गत कार्यकारी गट

प्राधान्य क्षेत्र, उद्दिष्टे, उप उद्दिष्टे ह्यासह, प्राधान्य क्षेत्रात द्यावयाच्या कर्जावरील विद्यमान धोरणाबाबत, त्यांचे परीक्षण, आढावा आणि शिफारस केलेले बदल ह्यासाठी रिझर्व बँकेत स्थापन झालेल्या अंतर्गत कार्यकारी गटाने (अध्यक्ष - श्री एस.सी.मूर्ती) सप्टेंबर २००५ मध्ये केलेल्या शिफारशी आणि बँका, वित्तीय संस्था, जनता व इंडियन बँक्स असोशिएशन (आयबीए) ह्यांनी केलेल्या सूचना ह्यांच्या आधाराने असे ठरविण्यात आले की,

प्राधान्य क्षेत्राचा एक भाग म्हणून, परिणाम होणारे शेती तसेच छोटे व लघु उद्योग ह्यासारखे रोजगार-निर्माण भाग, दुर्बल घटक व बहुसंख्य लोक ह्यांचा समावेश केला जावा. त्या समितीने सप्टेंबर केलेल्या शिफारसी नुसार असे ठरले की ज्या क्षेत्रांच्या मोठ्या लोकसंख्येवर परिणाम होतो. दुर्बल घटकांवर परिणाम होतो व जी क्षेत्रे रोजगार वाढवतात, जसे शेती, सूक्ष्म व लघु उद्योग, या क्षेत्रांना प्राधान्य क्षेत्र असे म्हणावे. त्यानुसार, आरआरबीसाठी असलेले, प्राधान्य क्षेत्राचे गट पुढीलप्रमाणे असतील.

१. प्राधान्य क्षेत्राची गटवारी

(१) **शेतकी (प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष वित्त सहाय्य)** : शेतकी क्षेत्राला प्रत्यक्ष वित्त सहाय्यामध्ये शेतीला तसेच तदनुषांगिक क्षेत्राला (दुग्ध व्यवसाय, मत्स्यव्यवसाय, डुक्कर पालन, कुक्कुटपालन, मधुमक्षिका पालन इ.)यांना दिलेली लघु, मध्यम व दीर्घ मुदतीच्या कर्जाचा समावेश होतो. ही कर्जे थेट वैयक्तिक शेतकरी, स्वयंमदत गट (एसएचजी) किंवा वैयक्तिक शेतकऱ्यांचे संयुक्त गट(जेएलजी) यांना विनामर्यादा व इतरांना (कंपन्या, भागीदारी फर्म व संस्था) विभाग एक मध्ये दिलेल्या मर्यादेपर्यंत त्यांनी शेतकी किंवा तत्सम कामगिरी हाती घेतल्यास दिली जाऊ शकतात.

शेतीला अप्रत्यक्ष वित्त सहाय्य यामध्ये शेतकी व तदनुषांगिक कामासाठी सोबत जोडलेल्या विभाग १ नुसार दिलेल्या कर्जाचा समावेश होतो.

(२) **सूक्ष्म आणि लघु उद्योग (प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष वित्तसहाय्य)** : लघु उद्योगांना प्रत्यक्ष अर्थ सहाय्यामध्ये सर्व सूक्ष्म व लघु (उत्पादन) उद्योगांनी, जे वस्तूचे उत्पादन, प्रक्रिया व साठवणूक यात गुंतलेले आहेत तसेच सर्व सूक्ष्म व लघु (सेवा) उद्योगांना, जे सेवा पुरवण्यात गुंतलेले आहेत व ज्यांची यंत्रणेतील गुंतवणूक (जमीन, इमारती व इतर ठरावीक बाबी वगळून मूळ किंमत) सोबत जोडलेल्या विभाग १ मध्ये मध्ये दर्शवल्यानुसार ठरावीक रकमेपेक्षा जास्त नाही, अशांना दिलेल्या सर्व कर्जाचा समावेश होतो. सूक्ष्म व लघु (सेवा) उद्योगात छोटे रस्ते व जल वहातूकदार, छोटे उद्योग चालवणारे, व्यावसायिक व स्वयंरोजगार करणाऱ्या व्यक्ती व सोबत जोडलेल्या सूची नुसार इतर सेवा उद्योगामध्ये गुंतलेले यांचा समावेश होतो. व्यापारासाठी, म्हणजे, विभाग १ मध्ये व्याख्या केल्यानुसार, आवश्यक वस्तूंचा व्यापार करणारे फुटकळ व्यापारी, (रास्त किंमत दुकाने) गृहपयोगी वस्तु विकणाऱ्या सहकारी संस्था ह्यांना दिलेल्या अग्रिम राशी आणि खाजगी फुटकळ व्यापाऱ्यांना व सेवा उद्योगांना रु २० लाखांच्या मर्यादेपर्यंत दिलेल्या अग्रिम राशी.

छोट्या उद्योगांना अप्रत्यक्ष वित्तसहाय्यामध्ये कारागीरांना, ग्रामीण व कुटिर उद्योगांना, हातमागांना किंवा त्या क्षेत्रातील सहकारी संस्थांना कच्चा माल व इतर वस्तु पुरवणारे व त्यांच्या उत्पादनांचे विपणन करणारे यांना केलेल्या वित्तसहाय्याचा समावेश होतो.

(३) **सूक्ष्म पतपुरवठा** : एखाद्या एसएचजी/जेएलजी यंत्रणेमार्फत प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्षपणे प्रति कर्जदार, रु.५०,००० पेक्षा अधिक नसलेले कर्ज, व इतर वित्तीय सेवा व उत्पाद उपलब्ध करून देणे म्हणजे सूक्ष्म कर्ज.

(४) **शैक्षणिक कर्ज**: यामध्ये वैयक्तिक कर्जदारांना भारतातील शिक्षणासाठी १० लाखापर्यंत व परदेशी शिक्षणासाठी २० लाखापर्यंत केलेला कर्ज पुरवठा. यात संस्थांना केलेल्या कर्ज पुरवठ्याचा समावेश नाही. एमएसएमईडी अधिनियम, २००६ च्या तरतुदींचे पालन केले गेले असल्यास, शैक्षणिक संस्थांना दिलेली कर्जेही, मायक्रो व लघु (सेवा) उद्योगाखाली दिलेल्या प्राधान्य क्षेत्रातील अग्रिम राशी म्हणून वर्गीकृत केल्या जाण्यास पात्र आहेत.

(५) **गृह कर्ज** : प्रत्येक कुटुंबासाठी रहाण्याची जागा घेणे/बांधणे यासाठी व्यक्तीगत कर्जे रु. २५ लाखापर्यंत (यात बँकांनी त्यांच्या कर्मचाऱ्यांना दिलेल्या कर्जाचा समावेश नाही) आणि नादुरुस्त झालेल्या घराच्या दुरुस्तीसाठी ग्रामीण अर्धनागरी भागामध्ये रुपये १ लाखापर्यंत व नागरी व महानगरी विभागात रुपये २ लाखापर्यंत कर्ज यांचा यात समावेश होतो.

२. मार्गदर्शक तत्वांची आणखी महत्वाची वैशिष्ट्ये.

(१) बँकांनी प्राधान्य क्षेत्राच्या विविध गटांमध्ये दिलेल्या कर्जाचे प्रतिनिधित्व करणारी प्रतिभूतीकृत मालमत्ता (सिक्युरटाईज्ड असेट्स) हे त्या त्या मालमत्तेवर अवलंबून प्राधान्य क्षेत्राखालील (प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष) त्या त्या गटात वर्गवारी करण्याला पात्र असेल. मात्र असे सिक्युरटाईज्ड असेट्स बँकांनी वा वित्तसंस्थांकडून दिले गेले पाहिजेत त्यांनी रिझर्व बँकेने प्रतिभूती करण्यासाठी घालून दिलेल्या मार्गदर्शक तत्वांचे पालन केले असले पाहिजे. याचा अर्थ असा होतो की जर प्रतिभूतीकरणाने आधी ही कर्जे प्राधान्य क्षेत्र कर्जे म्हणून वर्गीकृत करण्यास पात्र असतील तरच त्या बँकेने केलेल्या उपरोक्त प्रतीभूतीकृत मालमत्ता प्राधान्य क्षेत्रातील त्या त्या गटामध्ये वर्गीकृत करण्यासाठी पात्र असेल.

(२) जी लोन असेट्स प्राधान्य क्षेत्रात वर्गीकृत करण्यास पात्र असेल ती थेट विकत घेतल्यास त्या त्या प्राधान्य क्षेत्र वित्त सहाय्यामध्ये (प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष) वर्गीकृत करण्यास पात्र राहिल. मात्र ही कर्जे मालमत्ता (नीट मूल्यमापन करून योग्य किमतीला) बँका किंवा वित्त संस्थांकडून घेतली असली पाहिजेत व विक्रेत्याची मदत घेतलेली नसेल, आणि परताव्याखेरीज अन्य मार्गाने खरेदीच्या तारखेपासून ६ महिन्यात पात्र मालमत्तेची विल्हेवाट लावली नसली पाहिजे.

(३) ६०% ह्या विहित केलेल्या प्राधान्य क्षेत्र कर्ज उद्दिष्टापेक्षा जास्त असलेले व प्राधान्य क्षेत्राखाली धारण केलेले लोन असेट्स, आरआरबी विकू शकतात.

(४) आरआरबीज, प्राधान्य क्षेत्रातील त्यांच्या आऊटस्टँडिंग अग्रिम राशींच्या ६०% पेक्षा अधिक असलेल्या राशीविरुद्ध, जोखीम वाटणीच्या तत्वावर, अनुसूचित वाणिज्य बँकांना १८० दिवस मुदतीची आंतर बँक भागीदारी प्रमाणपत्रे (आयबीपीसी) देऊ शकतात.

३. उद्दिष्टे/उपउद्दिष्टे

सध्या, आरआरबींना, प्राधान्य क्षेत्रातील कर्जासाठी आऊटस्टँडिंग असलेल्या उद्दिष्टांच्या ६०% एवढे उद्दिष्ट असेल - आरआरबींसाठी ह्याबाबतची मार्गदर्शक तत्वे खालीलप्रमाणे दिली आहेत. ह्या शिवाय, प्राधान्य क्षेत्रासाठी असलेल्या एकूण अग्रिम राशींपैकी किमान २५% (म्हणजे एकूण अग्रिम राशींच्या १५%) समाजाच्या दुर्बल घटकांना अग्रिम राशी म्हणून दिल्या जाव्यात.

याबाबतची सविस्तर मार्गदर्शक तत्वे खालील प्रमाणे. :-

विभाग १

१. शेती

प्रत्यक्ष वित्तसहाय्य

१.१ वैयक्तिक शेतकऱ्यांना वित्तसहाय्य [यात स्वयंमदत गट किंवा संयुक्त जबाबदारी गट यांचा समावेश होतो. मात्र बँकांनी याची वेगवेगळी माहिती ठेवली पाहिजे] हे सहाय्य शेती व तदनुषांगिक कार्यासाठी (दुग्ध व्यवसाय, मत्स्यव्यवसाय, डुक्कर व्यवसाय, कुक्कुट पालन, मधुमक्षिका पालन इत्यादी.)

१.१.१ पिक कर्जे - पिके घेण्यासाठी लघु मुदतीचे कर्जे :- यात पारंपारिक/गैरपारंपारिक झाडे लावणे व बागकामाचा समावेश होतो.

१.१.२ शेतीच्या उत्पादांच्या (गोदामाच्या पावत्यांसह) तारणा/गहाणवटी विरुद्ध रु. १० लाखांपर्यंतच्या अग्रिम राशी, जास्तीत जास्त १२ महिन्यांच्या कालावधीसाठी दिल्या जाव्यात. मग त्या शेतक-यांना उत्पादनासाठी पीक-कर्जे दिली गेली असोत किंवा नसोत.

१.१.३ शेती व संबंधित कार्यकृती ह्यासाठीच्या गुंतवणुकीबाबतच्या आवश्यकता व उत्पादन ह्यांना अर्थसहाय्य करण्यासाठी किसान क्रेडिट कार्ड खाली दिलेल्या कर्जासह कार्यकारी भांडवल व मुदत कर्जे

१.१.४ छोट्या व मर्यादेजवळील शेतक-यांना शेतीसाठी जमीन खरेदी करण्यासाठी कर्जे

१.१.५ बिगर संस्था धनको कडून (खाजगी सावकारांकडून) कर्ज काढून संकटात सापडलेल्या शेतकऱ्यांना योग्य तारणावर कर्जे.

१.१.६ पिकाची कापणी होण्याच्या आधीच्या व नंतरच्या कामासाठी कर्ज, जसे फवारणी निवडणी, चाळणी, कापणी, मळणी, प्रक्रिया करणे व वहातूक ही कामे वैयक्तिक शेतकरी, स्वयंमदत गट किंवा ग्रामीण भागात सहकारी संस्था या करतात.

१.१.७ कर्जदार संस्था ही एक निर्यातदार असो किंवा नसो, तिला शेती व त्यासंबंधित व्यवसायांसाठी दिलेली कर्जे तथापि, शेती व त्यासंबंधित कार्यकृतींसाठी आरआरबींनी दिलेली कर्जे, 'शेतकी क्षेत्राला दिलेले निर्यात कर्ज' ह्या शीर्षकाखाली वेगळी कळविली जावीत.

१.२ इतरांना कर्ज, जसे (सहकारी संस्था, भागीदारी संस्था व इतर संस्था) ही कर्जे शेती व तदनुषांगिक कामे (दुग्ध व्यवसाय, मत्स्यव्यवसाय, डुक्कर व्यवसाय, कुक्कुट पालन, मधुमक्षिका पालन इत्यादी.) यासाठी दिली जाऊ शकतात.

१.२.१ पिकाची कापणी होण्या आधीच्या व नंतरच्या कामासाठी कर्जे जसे फवारणे, निवडणे, कापणी, चाळणी, मळणी व वाहतूक.

१.२.२ वर १.१.१, १.१.२ व १.१.३ व १.२.१ वर नमूद केलेल्या कामांसाठी प्रत्येक कर्जदाराला रुपये एकूण एक कोटी पर्यंत कर्जे.

१.२.३ एक कोटीवरील रकमेच्या एक तृतीयांश कर्ज प्रत्येक कर्जदाराला शेतकी व तदनुषांगिक कामासाठी.

अप्रत्यक्ष वित्तसहाय्य

१.३ शेती व तदनुषांगिक कामांसाठी वित्तसहाय्य.

१.३.१ वर १.२ मध्ये निर्देशित केलेल्या संस्थांना प्रतिकर्जदार एकूण रुपये एक कोटी पेक्षा जास्त रकमेच्या दोन तृतीयांश कर्जे.

१.३.२ उपरोक्त १.१.६ व्यतिरिक्त इतरांनी हाती घेतलेल्या अन्न व शेतीवर आधारित प्रक्रिया उद्योगांपैकी ज्यांची यंत्रणेतील गुंतवणूक रुपये १० कोटी पर्यंत त्यांना कर्जे. छोटे/सीमित शेतकरी व डेअरी व्यवसायाच्या विकासाला साध्यभूत होऊ शकेल असे, डेअरी विभागाखाली कर्जे.

१.३.३ १) खते, कीटक नाशके, बी-बियाणे इत्यादी ची खरेदी व वितरण यासाठी कर्ज/पत.

२) इतर तदनुषांगिक कामे उदा. गुरेढोरे, कॉबड्या यासाठी खाद्ये व इतर गोष्टींची खरेदी व वितरण यासाठी रुपये ४० लाख पर्यंत कर्जे.

१.३.४ शेती संबंधीचे दवाखाने व शेती व्यवसाय केंद्रे स्थापन करण्यासाठी अर्थसहाय्य.

१.३.५ शेतकी विषयक यंत्रे व साधने ह्यांच्या वितरणासाठीच्या हायर-परचेस योजनेसाठी वित्तसहाय्य.

१.३.६ प्राथमिक शेतकी पत सोसायट्या (पीएसीएस), शेतकरी सेवा सोसायट्या (एफएसएस) व मोठ्या आकाराच्या आदिवासी बहुउद्देशीय सोसायट्या (एलएएमपीएस) ह्यांच्यामार्फत शेतक-यांना कर्ज.

१.३.७ शेतकऱ्यांच्या सोसायट्यांच्या सभासदांचे उत्पादन खपवण्यासाठी सोसायट्यांना कर्ज.

१.३.८ सहकारी यंत्रणे मार्फत शेतकऱ्यांना अप्रत्यक्ष वित्तसहाय्य (बॉन्ड्स व डिबेंचर्स इश्युमध्ये पैसे गुंतविण्या व्यतिरिक्त).

१.३.९ साठवणीच्या सुविधा बांधणे व त्या चालू ठेवणे यासाठी कर्ज (गोदाम, भांडार, मार्केटयार्ड व हवाबंद कोठार) व शीत कोठार या सुविधा शेतकी उत्पादन साठवण्यासाठी असाव्यात मग त्या कोठेही असोत.

जर एखादी साठवणीची सुविधा लघु उद्योग/सूक्ष्म वा लहान उद्योग म्हणून नोंदणीकृत असेल, तर अशा उद्योगांना दिलेले कर्ज लघु क्षेत्राला कर्ज म्हणून वर्गीकृत होईल.

१.३.१० ट्रॅक्टर, बुलडोजर, विहीर खणण्याची यंत्रे, धान्य झोडण्याची, मळण्याची यंत्रे हे बाळगणाऱ्या व्यक्ती, संस्था, संघटना जी शेतकऱ्यांसाठी कंत्राटी पद्धतीने काम करतात अशांच्या ग्राहक सेवा केंद्रांना कर्ज.

१.३.११ ठिबक पद्धती/सिंचन पद्धती या तऱ्हेने पाणी सिंचन करणाऱ्या यंत्रणांचे विक्रेते यांना ते कोठेही असले तरे दिलेले वित्तसहाय्य :- मात्र खालील अटीची पूर्तता झाली पाहिजे.

(अ) हे विक्रेते फक्त या यंत्रणामध्येच व्यवसाय करत असले पाहिजे व जर ते इतर यंत्रणातही व्यवसाय करत असतील तर अशा यंत्रणांच्या व्यवहाराचे त्यांनी वेगळे रेकॉर्ड ठेवले पाहिजे.

(ब) प्रत्येक विक्रेत्या मागे रु. ३० लाखाची मर्यादा पाळली जावी.

१.३.१२ अडत्यांना (खेडी/अर्धनागरी भागात बाजार/मंडई येथे कमीशन एजंटचे काम करणारे) शेतकऱ्यांना स्वयंमदत गट गरजेच्या वस्तू विकत घेण्यासाठी उधारी देणे यासाठी व शेतकऱ्यांची/स्वयंमदत गटांची/संयुक्त जबाबदारी गटाची उत्पादने घेण्यासाठी दिलेले कर्ज.

१.३.१३. सर्वसाधारण क्रेडिटकार्ड्स(जीसीसी) खाली, सर्वसाधारण हेतू खाली येणे असलेले कर्ज.

१.३.१४ वैयक्तिक शेतकरी किंवा त्यांचे एसएचजी/जेएलजी ह्यांना कर्ज देण्यासाठी एनजीओ/एमएफआय ह्यांना दिलेली कर्ज.

१.३.१५ ग्रामीण व अर्धनागरी क्षेत्रामध्ये, 'नो-फ्रिल्स' खात्याविरुद्ध रु. २५,०००/- (प्रति खाते) पर्यंतचे ओव्हरड्राफ्ट्स.

१.४ शेतीसाठी थेट/अप्रत्यक्ष दिलेले वित्तसहाय्य म्हणून वर्गीकृत करण्यास पात्र नसलेली कर्ज.

१.४.१ पुढे वैयक्तिक कर्ज देण्यासाठी किंवा सुवर्ण अलंकारांविरुद्ध, एनबीएफसींना मंजूर केलेली कर्ज, एनबीएफसींनी सुरु केलेल्या प्रतिभूतित अॅसेट्समध्ये बँकांनी केलेल्या गुंतवणुकी (जेथे संबंधित अॅसेट्स हे सुवर्ण अलंकारांविरुद्ध दिलेली कर्ज आहेत) आणि एनबीएफसींकडील गोल्ड लोन पोर्टफोलियो/खरेदीसाठी मंजूर केलेली कर्ज.

२. सूक्ष्म आणि लघु उद्योग

प्रत्यक्ष वित्तसहाय्य

२.१.१ उत्पादन करणारे उद्योग

(अ) सूक्ष्म(उत्पादन) उद्योग - ज्या उद्योगांची यंत्रणेतील गुंतवणूक [जमीन व इमारतीतील वगळून इतर मूळ गुंतवणूक तसेच लघु उद्योग मंत्रालयाने त्यांचा एस.ओ.१७२२ ई दिनांक ५ ऑक्टोबर २००६ च्या परिपत्रकामध्ये दिलेल्या गोष्टींमधील गुंतवणूक वगळून इतर गुंतवणूक] रु.२५ लाखांपेक्षा पेक्षा जास्त नाहीत व जे उद्योग वस्तूंचे उत्पादन, प्रक्रिया व साठवण/जपणूक करीत आहेत असे उद्योग मग ते एकक कोठेही असो.

(ब) लघु (उत्पादक) उद्योग

माल उत्पादन करणारे/प्रक्रिया करणारे किंवा संरक्षण करणारे उद्योग (ज्यांची इमारत व यंत्रसामुग्रीमधील गुंतवणूक रु २५ लाखांपेक्षा अधिक व रु ५ कोटीपेक्षा कमी आहे (२.१.१ अ प्रमाणे) व त्यांची जागा कोठेही असली तरी).

२.१.२ सेवा उद्योग

(अ) सूक्ष्म (सेवा) उद्योग : जे उद्योग सेवा प्रदान करण्यात गुंतलेले असतील व ज्यांची यंत्रणेतील गुंतवणूक (जमीन व इमारतीतील मूळ गुंतवणूक वगळून एम.एस.एम.ई.डी. अॅक्ट २००६ मध्ये नमूद केलेल्या सेवा प्रदान करण्याशी संबंध नसलेल्या गोष्टी वगळून) रुपये १० लाखांपेक्षा जास्त नाहीत असे उद्योग. मग त्या एकांचे ठिकाण कोठेही असो.

(ब) लघु सेवा उद्योग : सेवा उपलब्ध करणा-या/देणा-या व साधन/यंत्र सामुग्रीमधील (जमीन, इमारत, फर्निचर, फिटिंग्ज व २.१.२ (अ) मध्ये दिलेल्या बाबी सोडून असलेली मूळ किंमत) गुंतवणूक रु.१० लाखांपेक्षा अधिक परंतु रु. २ कोटीपेक्षा कमी आहे असे उद्योग.

(क) लघु व सूक्ष्म (सेवा) उद्योगांमध्ये पुढील उद्योगांचा समावेश आहे. छोटे रस्ते व जलपरिवहन करणारे लोक, छोटे व्यापार, व्यावसायिक व स्वयंरोजगारी व्यक्ती, आणि इतर कार्यकृती करणारे सेवा उद्योजक, उदा, व्यवस्थापन सेवांसह सल्लागार सेवा, रिस्क व इन्शुरन्स मॅनेजमेंट मधील संयुक्त दलाली सेवा, विमापॉलिसी धारकांच्या वैद्यकीय विमा दाव्यांसाठी थर्ड पार्टी अॅडमिनिस्ट्रेशन (टीपीए) सीड ग्रेडिंग सेवा, ट्रेनिंग व इन्क्युबेटर सेंटर, शैक्षणिक संस्था, प्रशिक्षण संस्था, रिटेल व्यापार, वकीली, म्हणजे कायद्याबाबत सेवा, वैद्यकीय साधनांमधील(नवीन) ट्रेडिंग, नोकरी देणाऱ्या व सल्लागार सेवा, जहिरात एजन्सीची प्रशिक्षण केंद्रे इत्यादी आणि साधन सामग्रीतील गुंतवणुकी संबंधाने (देत असलेल्या सेवेशी प्रत्यक्ष संबंधित नसलेल्या इतर बाबी तसेच जमीन, इमारत व फर्निचर, फिटिंग्ज सोडून किंवा एमएसएमईडी अधिनियम, २००६ खाली अधिसूचित केल्यानुसार, (म्हणजे अनुक्रमे रु १० लाख व रु २ कोटी च्या पेक्षा अधिक नाही) मायक्रो व लघु (सेवा) उद्योगाच्या व्याखेनुसार असलेले उद्योग.

(ड) वाणिज्य बँकांद्वारे, मायक्रो व लघु उद्योगांना (एमएसई) दिलेली कर्जे (उत्पादन व सेवा) प्राधान्य क्षेत्राखाली वर्गीकृत करण्यास पात्र आहेत - मात्र, असे उद्योग एमएसएमईडी अधिनियम, २००६ मधील एमएसई क्षेत्राच्या व्याखेनुसार असावेत. मग ते कर्जदार निर्यात करत असोत अथवा नसोत. एमएसईना बँकांनी दिलेले निर्यात कर्ज, 'मायक्रो व लघु उद्योग क्षेत्राला दिलेले निर्यात कर्ज' ह्या शीर्षकाखाली वेगळे कळविले जावे.

२.१.३ खादी व ग्रामोद्योग विभाग (केव्हीआय) :

या क्षेत्रातील सर्व उद्योगांना दिलेले सर्व अग्रिम राशी मग त्यांचा उद्योगाचा आवाका, मर्यादा, कामाचे स्थळ व यंत्रणेतील मूळ गुंतवणूक कितीही असो.

अप्रत्यक्ष वित्त सहाय्य

२.२ लघु क्षेत्राला (उत्पादन व सेवा क्षेत्र) वित्त सहाय्य यामध्ये खालील वित्तसहाय्याचा समावेश होतो.

२.२.१ असंघटीत क्षेत्रातील कारागीर व ग्रामीण तथा त्यांच्या उत्पादनाचे विपणन करणे यात गुंतलेल्या व्यक्ती.

२.२.२ ग्रामीण व कुटिरोद्योग क्षेत्रातील, असंघटीत क्षेत्रातील उत्पादनांच्या सहकारी संस्थांना दिलेली कर्जे.

३. सूक्ष्म कर्ज

३.१ प्रति कर्जदार रु ५०,००० पेक्षा अधिक नसलेली छोट्या रकमेची बँकांनी प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्षपणे, एसएचजी/जेएलजी यंत्रणेमार्फत दिलेली कर्जे.

३.२ असंस्थात्मक धनकर्जांच्या कर्जांची मुदतपूर्व परतफेड करण्यासाठी बाधित/त्रस्त व्यक्तींना (शेतकरी सोडून) सुयोग्य तारणा विरुद्ध किंवा गट-प्रतिभूती विरुद्ध दिलेली कर्जे, प्राधान्य क्षेत्राखाली वर्गीकृत करण्यास पात्र असतील.

४. शिक्षण कर्ज

४.१ भारतात शिक्षण घेण्यासाठी रु १० लाखांपर्यंत व विदेशातील शिक्षणासाठी रु २० लाखांपर्यंत शैक्षणिक उद्देशाने व्यक्तींना दिलेली कर्जे शैक्षणिक संस्थांना दिलेली कर्जे, मायक्रो व लघु (सेवा) उद्योगाखाली प्राधान्य क्षेत्र म्हणून वर्गीकृत केली जाऊ शकतात. मात्र, त्यांनी एमएसएमईडी अधिनियम २००६ च्या तरतुदींचे पालन केले असले पाहिजे.

५. गृहवित्त

५.१ बँकांनी त्यांच्या कर्मचा-यांना दिलेली कर्जे सोडून, प्रति कुटुंब एका निवासी घराच्या बांधणी/खरेदीसाठी, वैयक्तिक अशी रु. २५ लाखांपर्यंतची कर्जे.

५.२ घर दुरुस्तीसाठी कुटुंबामागे ग्रामीण अर्धनागरी भागामध्ये रु. १ लाखांपर्यंत व नागरी व महानागरी भागात रुपये २ लाखांपर्यंत दिलेले कर्जे.

५.३ निवासी एकेके किंवा झोपडपट्टी निर्मूलन व तेथील लोकांचे पुनर्वसन ह्यासाठी कोणत्याही सरकारी एजन्सीला (प्रति निवासी एकक रु. ५ लाख एवढ्या कर्ज रकमेच्या मर्यादेत) दिलेले सहाय्य.

५.४ एनएचबीने पुनर्वित्तासाठी मंजूर केलेल्या वित्त सरकारी एजन्सीजना, वैयक्तिक निवासी एककांची बांधणी/पुनर्बांधणी करण्यासाठी पुढे कर्ज देण्यासाठी किंवा झोपडपट्टी निर्मूलन किंवा त्यातील लोकांचे पुनर्वसन करण्यासाठी/प्रति निवासी एकक कर्ज मर्यादा रु. १० लाख) दिलेली अर्थ सहाय्ये एप्रिल २४, २०१२ पर्यंत मंजूर केलेली कर्ज मर्यादा रु. ५ लाख असेल.

६. अनुसूचित जाती/अनुसूचित जमातीसाठी राज्य-प्रायोजित संस्था

ह्या संस्थांच्या लाभार्थींना कच्चा माल खरेदी करण्यासाठी आणि/किंवा तयार मालाचे विपणन करण्यासाठी, अनुसूचित जाती/जमातीसाठी राज्य प्रायोजित संस्थांना मंजूर केलेल्या अग्रिम राशी.

७. दुर्बल घटक

प्राधान्य क्षेत्रातील दुर्बल घटकांमध्ये खालील घटकांचा समावेश होतो.

- (अ) ५ एकर व त्या पेक्षा कमी जमीन असलेले छोटे शेतकरी, भूमीहीन मजूर, भाड्याने शेती करणारे व शेती वाटून घेणारे.
 - (ब) कामगार, ग्रामीण व कुटीर उद्योग, ज्यांची पतमर्यादा रुपये ५०,०००/- पेक्षा जास्त नाही.
 - (क) स्वर्णजयंती ग्राम स्वःरोजगार योजनेचे (एसजीएसवाय) राष्ट्रीय ग्रामीण उपजिविका अभियान (एनआरएलएम) चे लाभार्थी
 - (ड) अनुसूचीत जाती, जमाती.
 - (इ) वेगवेगळे व्याज दर योजना(डी आर आय)या योजनेचे लाभार्थी.
 - (एफ) स्वर्णजयंती शहरी रोजगार, या योजनेचे लाभार्थी.
 - (ग) सफाई कामगारांची मुक्तता व त्यांचे पुनर्वसन, या योजनेचे लाभार्थी.
 - (एच) स्वःमदत गटांना कर्ज.
 - (आय) अनौपचारिक विभागाकडून (खाजगी सावकारांकडून) घेतलेले कर्ज परत न फेडल्यामुळे संकटात सापडलेल्या गरीब लोकांना योग्य त्या वैयक्तिक किंवा सांगिक तारणावर कर्ज.
 - (जे) वरील अ ते आय गटांमध्ये सरकारने वेळोवेळी सांघिक केल्याप्रमाणे अल्पसंख्यांक व्यक्तींना दिलेले कर्ज.
- ज्या राज्यामध्ये निदेशीत समाज बहुसंख्य आहेत त्या राज्यामध्ये (ज) ह्या गटात या गटात केवळ इतर निदेशीत जमाती येतील. जम्मू व काश्मीर, पंजाब, मेघालय, मिझोराम, नागालँड व लक्षद्वीप अशी राज्ये/संघ प्रदेश आहेत.

विभाग २ - प्राधान्य क्षेत्राला कर्ज देण्यासाठी सामायिक मार्गदर्शक तत्त्वे.

१. प्राधान्य क्षेत्राखालील **सर्व** प्रकारच्या कर्जाच्याबाबतीत रिझर्व बँकेने शिफारस केलेल्या, पुढील मार्गदर्शक तत्वांचे पालन आरआरबीनी केले पाहिजे.
२. **अर्जावर प्रक्रिया करणे.**
- २.१ **अर्ज पूर्ण करणे.**

एनआरएलएम सारख्या सरकारने पुरस्कृत केलेल्या योजनांबाबतीत डी.आर.डी.ए, डी.आय.सी. इत्यादी प्रकल्प अधिकाऱ्यांनी कर्ज मागणाऱ्यांकडून आलेले अर्ज पूर्ण करावेत. इतर क्षेत्रांमध्ये ह्यासाठी बँक कर्मचाऱ्यांनी मदत करावी.
- २.२ **कर्जाच्या अर्जाची पोच पावती.**

दुर्बल घटकांकडून आलेल्या अर्जाची आरआरबीनी पोच पावती द्यावी. त्यासाठी कर्जाच्या सर्व अर्जांना भोके पाडलेला एक भाग असावा. अर्ज स्वीकारणारी शाखा तो भाग भरून कर्ज मागणाऱ्याला देईल. सर्व बँका अर्जावर व पोच पावतीवर धावता अनुक्रमांक देईल. ज्या अर्जावर पोचपावती द्यायचा भाग पाडलेला भाग नसेल त्या अर्जावर व पोचपावतीवर एकच क्रमांक लिहीला जाईल याची काळजी बँकांनी घ्यावी. पोचपावती देण्यासाठी छिद्र पाडलेला वेगळा भाग नसलेल्या विद्यमान अर्जांच्या साठ्याबाबत, पोचपावती वरील क्रमांक व मुख्य फॉर्मवरील क्रमांक एकच असेल ह्याची काळजी घेतली जावी. अर्ज मागणाऱ्यांच्या मार्गदर्शनासाठी कर्जाच्या अर्जांमध्ये आवश्यक असलेल्या कागदपत्रांची यादी नमूद करावी.
- २.३ **अर्ज निकालात काढणे.**

(१) रु. २५,०००/- पर्यंतच्या कर्जाचे अर्ज १५ दिवसात निकालात काढावेत व रु. २५,०००/- च्या वरचे अर्ज ८ ते ९ आठवड्यात निकालात काढावेत.

(२) जर कर्जाचे अर्ज सर्व बाबतीत पूर्ण केले असतील व त्या बरोबर 'चेकलिस्ट' असेल तर सुक्ष्म आणि लघु उद्योजकांच्या रु. २५,०००/- पर्यंतच्या कर्जाचे अर्ज २ आठवड्यात व रुपये ५ लाखापर्यंतच्या कर्जाचे अर्ज ४ आठवड्यात निकालात काढावेत.

२.४ अर्ज फेटाळणे.

शाखा प्रमुख अर्ज (अनुसूचीत जाती/जमातीच्या सदस्यांचे अर्ज वगळून) नाकारू शकतात. अनुसूचीत जाती/जमातीच्या सदस्यांच्या अर्जाच्याबाबी नंतर विभागीय/क्षेत्रीय व्यवस्थापकांनी नंतर तपासल्या पाहिजेत. अनुसूचीत जाती/जमातीच्या प्रस्तावाच्या बाबी शाखा प्रमुखांपेक्षा वरील स्तरावर नाकारल्या जाव्यात.

२.५ नाकारलेल्या अर्जांचे रजिस्टर :

बँकेच्या शाखेमध्ये नाकारल्या गेलेल्या अर्जांचे एक रजिस्टर ठेवावे व त्यामध्ये अर्ज दाखल केल्याची तारीख, स्वीकृती/नकार व त्याचे कारण/कर्जाचे पैसे देणे. या सर्व बाबींची नोंद करावी. सर्व तपासणी यंत्रणांना हे रजिस्टर उपलब्ध करावे.

३. कर्ज वाटपाची पद्धत :

कर्ज वाटपात गैर व्यवहार होऊ नयेत व शेतकऱ्यांना पुरेसे पर्याय उपलब्ध व्हावेत यासाठी सर्व कर्ज शेतकऱ्यांना रोखीने द्यावे. त्या योगे शेतकऱ्यांना कोणाकडून वस्तू घ्यायच्या याचे स्वातंत्र्य राहिल व विश्वासाचे वातावरण निर्माण होईल. बँकांनी कर्जदारांकडून पावत्या घेण्याची पद्धती चालू ठेवावी.

४. परतफेडीचा कार्यक्रम

४.१ कर्ज परतफेड केव्हा व कशी करायची हे अंदाजाने न ठरवता कर्जदाराच्या गरजा, अधिक उत्पादन करण्याची त्याची क्षमता, ना नफा ना तोटा बिंदू व मालमत्तेचे आयुष्य या सर्वांवर अवलंबून ठेवावे. आणि "अॅड हॉक" प्रमाणे नसावा. संयुक्त कर्जासाठी कर्जफेडीचा कार्यक्रम फक्त मुदत-कर्जाच्या भागासाठीच ठेवावा.

४.२ नैसर्गिक आपत्तीमुळे लोकांची आर्थिक मिळकत व आर्थिक मालमत्तेवर गंभीर परिणाम होत असल्याने अशा व्यक्तींना नाबार्डच्या सूचनांनुसार कर्ज परतवाव्याच्या पुनर्रचनेचा तसेच इतर व्यवस्थांचा फायदा द्यावा.

५. व्याजाचे दर

५.१ प्राधान्य क्षेत्राला दिलेल्या कर्जाच्या वेगवेगळ्या प्रकारांचे दर रिझर्व बँक वेळोवेळी निर्देश करील त्यानुसार असतील.

५.२ (अ) थेट शेतकी कर्जाबाबत बँकांनी चालू देय रकमेवर चक्रवाढ व्याज लावू नये म्हणजे शेती कर्ज व मुदत कर्जाचे देय नसलेले होते कारण शेतकऱ्यांना त्यांची पिके विकल्यानंतर येणाऱ्या पैशापेक्षा दुसरा पैशाचा उदगम नसतो.

(ब) जेव्हा शेतकी कर्ज व मुदत कर्जाच्या हप्ते थकित होतात तेव्हा बँका मुदलात व्याज मिळवू शकतात.

(क) जेव्हा योग्य कारणामुळे कर्जाच्या हप्त्याचा भरणा होत नाही, तेव्हा बँकांनी कर्जाची मुदत वाढवावी किंवा मुदत कर्जाच्या हप्त्यांची फेररचना करावी. एकदा ही सवलत दिली की मग थकलेले हप्ते चालू हप्ते होतात व मग चक्रवाढ व्याज आकारावे लागत नाही.

(ड) दीर्घ मुदतीच्या पिकांबाबत, बँकांनी, शेतीविषयक अग्रिम राशींवर, तिमाही किंवा त्यापेक्षा मोठ्या अवकाशाऐवजी, वार्षिक अवकाशाने व्याज आकारावे आणि कर्ज/हप्ता थकित झाल्यास चक्रवाढ व्याज आकारावे.

६. दंडात्मक व्याज

६.१. कर्जाच्या हप्ते परत फेड करणे, आवश्यक ते वित्तीय अहवाल न देणे यासाठी दंडात्मक व्याज आकारावे की नाही हे प्रत्येक बँकेच्या निदेशक मंडळावर सोपवले आहे. बँकांनी या बाबतीत त्यांच्या निदेशक मंडळाची संमती घेऊन एक धोरण ठरवावे व ते धोरण ठरवताना व्यवहारातील पारदर्शकता, योग्य व्यवहार व कर्ज

परत फेडणाच्यांना सवलती देणे व ग्राहकांच्या अडचणींची योग्य दखल घेणे या गोष्टींवर सदर धोरण अवलंबून असावे.

६.२ अर्जाची रक्कम रुपये २५,०००/- पर्यंत असेल तर प्राधान्य क्षेत्रातील कर्जांना दंडात्मक व्याज लावू नये. परंतु कर्जाची रक्कम रु. २५,०००/- पेक्षा जास्त असेल तर वरील मार्गदर्शक तत्वानुसार बँका दंडात्मक व्याज लावू शकतात.

७. सेवा शुल्क / तपासणी शुल्क

७.१ प्राधान्य क्षेत्रातील जी कर्जे रु. २५,०००/- पर्यंत आहेत त्यावर सेवा शुल्क/तपासणी शुल्क आकारू नये.

७.२ जी कर्जे रु. २५,०००/- पेक्षा जास्त असतील त्यांना बँका परिपत्रक क्रमांक डी.बी.ओ.डी.डी.आयआर.बी.सी.८६/०३.०१.००/९९-२००० दिनांक ७ सप्टेंबर १९९९ नुसार निदेशक मंडळाची संमती घेऊन सेवा शुल्क/तपासणी शुल्क लावू शकतात.

८. आग व इतर धोक्यांपासून विमा संरक्षण

८.१ आरआरबी त्यांनी दिलेल्या कर्जपुरवठ्यातून निर्माण झालेल्या मालमत्तेबाबत खाली दिलेल्या बाबींमध्ये मालमत्तेचा विमा उतरवण्याची अट शिथिल करू शकतात.

अनुक्रमांक	प्रकार	धोक्याचा प्रकार	मालमत्तेचा प्रकार
(अ)	प्राधान्य क्षेत्रातील रु. १०,०००/- आणि त्यापेक्षा कमी कर्जे	आग व इतर	यंत्रणा व विद्यमान मालमत्ता
(ब)	सूक्ष्म आणि लघु उद्योगांना रु. २५,०००/- आणि त्या पर्यंत कर्जे		
*	कारागीर ग्रामोद्योग आणि कुटीरोद्योग यांना संयुक्त कर्जे	आग	यंत्रणा व विद्यमान मालमत्ता
*	सर्व मुदत कर्जे.	आग	यंत्रणा
*	जेथे धोकादायक नसलेल्या वस्तू आहेत अशावर खेळत्या भांडवलासाठी कर्जे.	आग	यंत्रणा

८.२ जेथे कोणत्याही कायद्याखाली वाहनाचा किंवा यंत्राचा विमा उतरवणे बंधनकारक आहे किंवा कोणत्याही पुनर्वित्त यंत्रणेच्या पुनर्वित्त योजनेखाली किंवा एनआरएलएम सारख्या सरकारने पुरस्कृत योजनेखाली विमा उतरवणे बंधनकारक असेल तेव्हा जरी पत पुरवठा रु. १०,०००/- किंवा २५,०००/- पेक्षा कमी असला तरी विमा उतरवण्याची अट शिथिल करू नये.

९. कर्जदारांची छायाचित्रे.

कर्जदारांची ओळख पटवण्यासाठी त्यांची छायाचित्रे घेण्यावर आक्षेप नाही परंतु दुर्बल घटकांना कर्जपुरवठा करताना छायाचित्रे घेण्याची व्यवस्था बँकांनी स्वतःच करावी व त्याचा खर्च स्वतःच करावा. या पद्धतीमुळे कर्ज वितरणात विलंब होणार नाही याची दक्षता घ्यावी.

१०. योग्यायोग्य ठरवण्याचा अधिकार

आरआरबींना सर्व शाखा प्रमुखांना दुर्बल घटकांकडून आलेले कर्जप्रस्ताव वरीष्ठ अधिकाऱ्यांकडे संपर्क न करता स्वीकारण्याचे अधिकार दिले जावेत यासाठी काही अडचणी असल्यास हे अधिकार किमान जिल्हापातळीवर दिले जावेत की ज्या द्वारे दुर्बल घटकांचे कर्जप्रस्ताव त्वरीत मार्गी लागतील.

११. तक्रारीची दखल घेणारी यंत्रणा

११.१ शाखांनी या मार्गदर्शक तत्वांचे पालन केले नाही अशा कर्जदारांच्या आलेल्या तक्रारींचे निवारण करण्यासाठी एक यंत्रणा असावी व या यंत्रणेने बँकांवरील मार्गदर्शक तत्वांचे योग्य पालन करीत आहे की नाही याचे बारकाईने निरीक्षण करावे.

११.२ ज्या अधिकाऱ्यांकडे तक्रारी दाखल करायच्या आहेत त्यांचे नाव व पत्ता प्रत्येक शाखेमध्ये सूचना फलकावर प्रदर्शित करावे.

१२. दुरुस्त्या

वरील मार्गदर्शक तत्वांमध्ये रिझर्व बँक वेळोवेळी दुरुस्त्या करू शकेल.

परिशिष्ट

महा परिपत्रकात एकत्र केलेल्या परिपत्रकांची यादी

अनु क्र.	परिपत्रक क्र.	दिनांक	विषय	परिच्छेद क्र.
१	आरबीआय/२०१२-१३/८५ आरपीसीडी.सीओ.आरआरबी.बीसी.क्र.६/०३.०५.३३ /२०१२-१३	२.०७.२०१२	प्राधान्य क्षेत्रातील कर्जावरील महापरिपत्रक	
२	आरपीसीडी.सीओ.आरआरबी.बीसी.क्र.७४/०३.०५.३ ३/२०११-१२	२७.०४.२०१२	प्राधान्य क्षेत्रासाठी कर्ज गृह विभागासाठी अप्रत्यक्ष वित्त	६.४
३	आरपीसीडी.सीओ.आरआरबी.बीसी.क्र.२४/०३.०५.३ ३/२०११-१२	१८.१०.२०११	- शेतीसाठी थेट वितखाची केसीसीखालील कर्जाचा समावेश	१.४.१.
४	आरपीसीडी.सीओ.आरआरबी.बीसी.क्र.७१/०३.०५.३ ३/२०१०-११	१६.५.२०११	प्राधान्य क्षेत्रातील गृह कर्जाच्या मर्यादेत वाढ	१.५ ६.१.
५	आरपीसीडी.सीओ.आरआरबी.बीसी.क्र.८२/०३.०५.३ ३/२००९-१०	११.५.२०१०	प्राधान्य क्षेत्रातील कर्ज - शेती व संबंधित कार्यकृतीसाठी निर्यात कर्ज	१ १.१.७.
६	आरपीसीडी.सीओ.आरआरबी.बीसी.क्र.७६/०३.०५.३ ३/२००९-१०	२१.४.२०१०	प्राधान्य क्षेत्रातील कर्ज निर्यात करणा-या मायक्रो व लघु उद्योगांना अग्रिम राशी	१ २.१.२ (ड).
७	आरपीसीडी.सीओ.आरआरबी.बीसी.क्र.२९/०३.०५.३ ३/२००९-१०	६.१०.२००९	प्राधान्य क्षेत्रातील कर्ज एमएसएमईडी अधिनियम २००६ खालील सेवा शीर्षकाखालील कार्यकृतीचे वर्गीकरण	१(२), २.१.२ (क).
८	आरपीसीडी.सीओ.आरआरबी.बीसी.क्र.१३/०३.०५.३ ३/२००९-१०	४.८.२००९	आंतर- बँकीय सहभाग	२ (४).
९	आरपीसीडी.सीओ.आरआरबी.बीसी.क्र.३३/०३.०५.३ ३/२००७-०८	२२.५.२००८	प्राधान्य क्षेत्रात कर्ज प्रवाहाच्या संधी वाढविणे	२(३)
१०	आरपीसीडी.सीओ.प्लान.बीसी.क्र.६६/०४.०९.०१/२० ०७-०८	६.५.२००८	सर्वसाधारण उद्देशाची क्रेडिट कार्ड्स व प्राधान्य क्षेत्राखालील शेतीला अप्रत्यक्ष वित्तसहाय्य म्हणून नो फ्रिल्स खात्याविरुद्ध ओव्हरड्राफ्ट्स	१ १.३.१३, १.३.१६.

परिशिष्ट

ह्या महापरिपत्रकात एकत्रित केलेल्या परिपत्रकांची यादी

अनु क्र.	परिपत्रक क्र.	तारीख	विषय	परिच्छेद क्र.	सूचनांचा सारांश
१	आरपीसीडी.सीओ.आरआरबी. बीसी.क्र.७४/०३.०५.३३ २०११-१२	२७.४.२०१२	प्राधान्य क्षेत्रातील कर्ज गृह क्षेत्रासाठी अप्रत्यक्ष वित्तसहाय्य	६.४	वैय्यक्तिक निवासी एककांची बांधणी/पुनर्बांधणी करण्यासाठी किंवा चाळी हटविण्यासाठी व चाळ निवासींचे पुनर्वसन करण्यासाठी, (एनएचबीने पुनर्वित्तासाठी मान्यता दिल्यानुसार) पुढे कर्ज देण्यासाठी, बिन सरकारी एजन्सीजना बँकांद्वारे दिलेल्या कर्ज-मर्यादेत, रु. ५ लाख पासून रु. १० लाखपर्यंत वाढ.
२	आरपीसीडी.सीओ.आरआरबी. बीसी.क्र. २४/०३.०५.३३ २०११-१२	१८.१०.२०११	शेतीसाठी थेट वित्तसहाय्याखालील केसीसीखालील कर्जाचा समावेश	१.४.१	किसान क्रेडिट कार्डाखालील कर्ज हे, प्राधान्य क्षेत्रातील शेतीसाठीचे थेट वित्तसहाय्य समजले जावे.
३	आरपीसीडी.सीओ.आरआरबी. बीसी.क्र. ७१/०३.०५.३३ २०१०-११	१६.०५.२०११	प्राधान्य क्षेत्राखालील गृह कर्जाच्या मर्यादेत वाढ	१.५, ६.१	गृहकर्जाच्या मर्यादा रु. २० लाखांवरून रु. २५ लाख करण्यात आल्या.